

LIGIA, FULGA

KOLLEKTÍV EMLÉKEZET ÉS RITUÁLIS IDŐ A SZÁSZFEHÉR- EGYHÁZI SZÁSZOKNÁL

SZ

ászfehéregyháza (Brassó megye) Kőhalom közelében található, egy dombos vidéken, az Olt és a Nagy-Küküllő közötti vízválasztó területén. A település megőrizte középkori településszerkezetét, de ugyancsak jellegzetes az utcarendszere, telekfelosztása, az udvarok szerkezete, a lakóházak és a melléképületek építészete, olyan eredeti építészeti elemekkel, amelyek a 17–18. századból származnak. Harmonikusan illeszkedik a környező természeti tájba, amelyre az idők során rányomta bélyegét, kialakítva egy értékes kultúrtájat.

Erődtemploma, a temetővel, parkkal és a rituális ünnepek helyszínéként szolgáló területtel egyetemben képezi a település domináns központi részét. Mindezeknek a folyamatos, napjainkig megőrzött települési sajátosságoknak köszönhetően az erdélyi, Brassó megyei Szászfehéregyházát 1999-ben az UNESCO felvette a Világörökség listájára.

Az 1990-es években terepmunkára került sor a településen, melynek célja az volt, hogy felfedje és számon tartsa azokat a néprajzi emlékeket, amelyek reprezentatívak lennének a délkelet-erdélyi szász közösségek esetében. Az eredmény egy átfogó kép, egy önmagukról, életmódjukról és mentalitásaikról szóló koherens diskurzus, amely hasznosította a közösségben vagy individuális szinten „megélt történeteket”.¹

A falusi közösségek szintjén a társadalmi élet egy olyan kodifikált viszonyrendszer segítségével zajlott, amely még mindig élénken él a fehéregyházi szászok emlékezetében. Olyan együttélési modellek voltak ezek, amelyek igen szigorú szabályok szerint működtek. A kölcsönös segítség, az átmeneti fordulópontok, a rituális vagy akár mindennapi pillanatok idején aktivizált szerepek egész sor attitűdök, viselkedésmódok által voltak szabályozva, amelyeket olyan kifejezések fedtek le, mint „így illik”, „így szabad”, „így a szokás”.

Az ünnepi és a mindennapi élet egymást felváltó rendjét, kihangsúlyozva a szertartásos, rituális jelleget, az év legfontosabb vallási ünnepeinek, a hús-

1 Jelen szöveg a következő gyűjteményes kötetben megjelent tanulmány bővített, átdolgozott változata: Fulga coord. 2008.

vétnek és a karácsonynak a kalendáris rendje határozta meg, amely megszabta a viselkedési szabályokat annak függvényében, hogy „böjt” vagy „farsang” időszaka volt, ami nyilvánvalóvá tette a helyi viselet változását is.

Az emlékezet segítségével az adatközlők, Szászfehéregyháza utolsó szász lakosai, még mindig fel tudják idézni, hogy milyen volt a falu élete 1989 előtt, amikor a közösség még egységes volt, működőképes és következetes viselkedésében, az élet pedig olyan szabályrendszer szerint zajlott, amelyet mindenki tiszteletben tartott.

A fiatalkori emlékek, többségében a második világháború utáni évekre vonatkozóan, de azok is, amelyek a közelmúlthoz kapcsolódtak, egy olyan való világot rajzolnak meg, amely megszakítások nélkül működött az emigráció pillanatáig, és amely egyre inkább eltűnőben van.

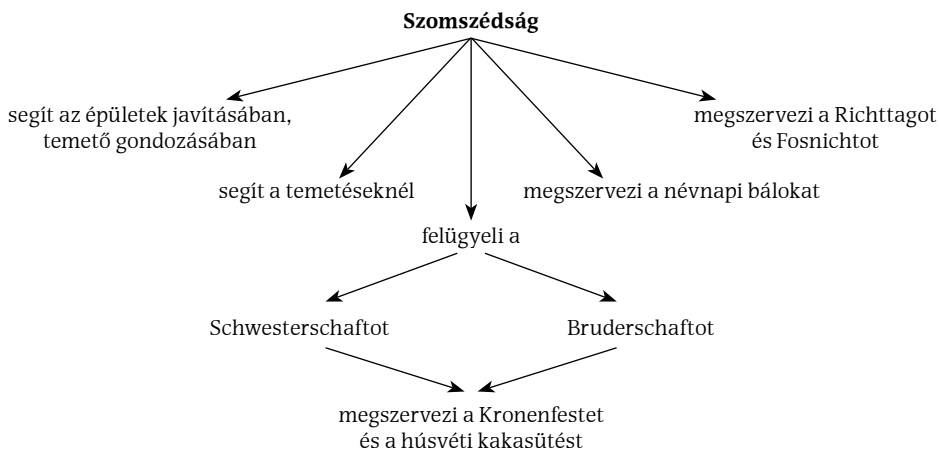
A valamikor élő szokások, amelyeket most csak elmesélnek az emberek, olyan kontextusokat tükröznek, amelyeket már lehetetlen újraalkotni, mivel nincs már senki, aki gyakorolja ezeket. Interjúkat készítettünk a falu hagyományaival kapcsolatban, melyek egyrészt 1990 előtt, másrészt utána szervezték meg, és elképzeltünk bizonyos forgatókönyveket a helyi, valamikori résztvevők helyettesítésére, a hozzávetőleges eszközkészlet kipótlására, mint például az 1991-ben utoljára megrendezett *Kronenfest* esetében.

Felhasználtuk a családi fényképalbumokat is, amelyek tartalma legfőképpen a lakosok életének fontos ünnepi pillanatait örökítette meg, és amelyeket valós vizuális dokumentumoknak tekintünk, mivel bemutatják a hagyományos normák által meghatározott életüket, melyről ma már csak mesélni tudnak.

Ugyancsak hasznosítottuk Ortrun Morgen tanítónő etnográfiai leírását, akinek sikerült szintetizálni és kronológiai sorrendbe állítani pontos és hiteles lejegyzéseit azokról a legfontosabb rítusokról, amelyekről az adatközlői meséltek. Az ő beszélgetőtársai mások voltak, mint akikkel nekünk sikerült interjúkat készítenünk.

A mi interjúink bemutatják a szomszédságok működését a maga részleteiben, a szomszédságok területi leosztását a település szerkezetéhez viszonyítva, a vezetőségüket, a tagokat és kötelességeiket, de arra való jogukat is, hogy meg lehessen őket választani, mindezt egy olyan alapszabályzat szerint, amelyet mindenki betartott.

Nagyon fontos kiemelni azt a tényt, hogy a szomszédság mindenütt jelen volt a fehéregyházi szász közösségek életében, és az volt a szerepe, hogy a belső működésüket szabályozza.

A legfontosabb funkciók, a kölcsönös segítség, a szász hagyományok megőrzése és átadása, a szocializációs folyamatok felügyelete, az evangélikus egyházzal való kapcsolat felügyelete minden bizonnyal kiemelhetők mindazon szokások gyakorlása által, melyek alárendelődnek a szomszédságok által őrzött közösségi normáknak. A társulások először a férfiak számára voltak megengedettek, akiknek a kötelességeit a csoport határozza meg és a csoport iránt határozza meg. Az egyén összes cselekedete közösségi értelmet kap, és nem lesz egyéni jellegű, mint például két a személy közötti egyezségek.

Ki szeretnének emelni egy aspektust, és pedig azt, hogy az átmeneti rítusok esetében minden életkor és társadalmi státus szerinti csoport felügyelete, irányítása valósul meg, ami egy olyan holisztikus látásmódról árulkodik, ami a hagyományos közösségi mentalitás sajátja.

Mély szimbolikus töltettel rendelkező rituális idő az a periódus, amikor a szomszédság által vezetett közösség felkészül arra, hogy belépjen egy új agrárévbe. Erre az időpontra jellemző, hogy a szomszédságok összegyűlnek, elkészítik az előző év mérlegét (*Richtag*), illetve megszervezik az utolsó engedélyezett multságokat a húsvéti böjti időszak előtt. A két rituális esemény, a *Richtag* és a *Fasching* magyarázatát adja Martin Merkel professzor, aki maga is fehéregyházi származású:

Világosan meg kell különböztetnünk a »Richtag« és a »Fasching« fogalmát. Az előbbi egy súlyos ünnepi esemény volt, amely komoly ceremóniális, rituális töltetet kapott, mivel a szomszédság ládáját az asztalra helyezték és kinyitották. A ládában volt az 1640 környékéről származó alapszabályzat és minden feljegyzés a szomszédság tagjainak munkáiról, ajánlásairól, büntetéseiről. A láda felnyitása a tagok közötti megbékélés vágyát szimbolizálta. Az új „Altnachbarvater” (öreg szomszédságatya) megválasztása után a ládát az új szomszédságatya házához szállították, amiben minden tag részt vett, életkor szerint felsorakozva a bezárt láda mögött. A délutáni vidám multság is a szomszédsághoz kapcsolódott, tehát általuk volt megszervezve ez a „Fosnicht” a nagyböjt kezdete előtt. (Fulga coord. 2008: 94–95.)²

A húshagyatról van szó, egy olyan eseményről, amely maximális rituális töltettel rendelkezik, és amely két idősíkből áll. Az első a megbékélés és a szomszédság új vezetői megválasztásának ideje, jelezve egy új ciklusba való átlépést, a második pedig intenzív és vallásos jellegű, amely az előző agrárév végét jelenti, az idő „megöregedését” és degradálódását, és ez okból mindennemű szórakozás megengedett. Megjelennek a maszkos alkaloskodók az erkölcsstelen kifejezéseikkel, a zűrzavar, a túlzott ital- és ételfogyasztás, ami *Fasching* napjára jellemző.

Szászfehéregyházán nyilvánvaló volt az evangélikus egyház és a szomszédság tevékenysége közötti kölcsönhatás, hiszen felügyelték a leány- és legénycsoportok tevékenységét, a különböző közösségi munkák elvégzését (a kutak tisztítása, a temető gondozása, házak vagy gazdasági épületek építése), ugyanakkor megbízták az alárendelt csoportokat (*Bruderschaft*, *Schwesterschaft*), hogy a maguk során szervezzék meg és felügyeljék azokat a ceremóniális formákat, amelyek egy-egy biológiai „küszöb” átlépését kísérték.

A falu szász lakosai által elmesélt szokások, mint amilyen a húsvét másodnapján megszervezett kakasütés, húsvét előestéjén a 14 éves fiúk és lányok konfirmálása, a kalendarisztikus év közepén, azaz június 29-én megszervezett *Kronenfest*, a legnagyobb helyi ünnepség, egy ősrégi rituálé, amelynek célja a termékenység biztosítása, olyan funkcionális kommunikációs kódokat jelképeznek, amelyek a közösség, a közösség tagjai és a transzcendens közötti viszonyt szabályozták, mégpedig egy sor kötelező érvényű rituális gesztus által.

A különböző korosztályba való átmenetek mélyen a hagyományos mentalításban gyökerestek, ma viszont jelentésük megkopott, habár tudjuk, hogy egyes biológiai küszöbök átlépése nyilvánosan történt, mint például a 14-ik életévüket betöltő fiúk esetében, akik férfiaságuk

2 A beszélgetőtárs Michael Markel professzor, 69 éves, Szászfehéregyházán született, jelenleg Németországban él. (Terepmunka, 2005.)

„erejét” egy kakas megölése által próbálták bizonyítani. A középkori eredetű *kakasütés* régi szokását, az idősek szerint, addig gyakorolták, amíg létezett nagyobb számú szász közösség a faluban, és normális körülmények között lehetett megszervezni. Ahogy Anna Dootz mesélte,

húsvét napján, délután, a fiatalság kiment itt a dombra és kakast ütött. Így örököltük mi ezt az öregektől. Az a legény, amelyik eltalálta a kakast, hazavitte, és ételt készítettek belőle a fiatalságnak. Le volt verve egy karó a földbe, ahhoz volt kötve a kakas, és a legénynek, aki próbálkozott, be volt kötve a szeme, hogy ne lásson. (Fulga coord. 2008: 110.)³

Az egymást követő ünnepnapok, a maguk erőteljes ceremoniális töltetével, mint például a pünkösöd vagy a Szentlélek ünnepe, a *Kronenfest*-hez kapcsolódtak, a koszorú ünnepéhez, amelyben egy termékenység biztosítására vonatkozó kereszténység előtti rituális rétegre tevődik rá egy vallásos diskurzus. Ezeket a napokat nagyon precízen számon tartották. Ugyanazon a napon volt Szent Péter és Pál ünnepe, de elkülönítették a pünkösöd ünnepét, amelynek ünneplése más rituális forráskönyv szerint zajlott, és amely esetében különösen érdekes a „királynők tánca”, amikor is a kisebb lányok először mennek táncba, a nagyobb, konfirmált lányok felügyelete és a legények részvétele mellett. Azt gondoljuk, hogy ez az átmeneti rítusok részét képezi, aminek párhuzamát megtaláljuk a nem konfirmált legények esetében is, akik részt vesznek a kakasütésen.

A fehéregyházi adatközlők két különböző magatartásmintáról beszélnek ugyanazon a június 29-i napon belül, mert a nap első felében a templomi mise az imádság ideje volt, míg a délután a mulatság, és ez az öltözködésben is megnyilvánult, hiszen a két időszak között az emberek átöltöztek.

A húsvét és karácsony előtti időszak a kalendáriumi évet két közösségi „viselkedéstípusra” osztja. A böjti időszakban a megfelelő rítusok, normák és gyakorlatok által visszafogottabbá válik az egyének biológiai vitalitása, komoly megszorításoknak kell megfelelni, akár az öltözködés tekintetében is. A farsang időszakában pedig újramegújulnak a bálók és mulatságok, hiszen a szórakozás egy módja annak, hogy újrainduljon a kommunikáció a közösségen belül.

Visszatérve az öltözethez, a böjti időszakban a színhasználat korlátozása figyelhető meg (fekete szoknya, fekete vagy fákó mintázatú fejkendő, fekete szalagok, fekete vagy fákó szőrtetes vagy varrottas vállkendő). A *Fasching* a mulatságok periódusának végét jelenti. Az év többi részében a színhasználat változik, a piros és a fehér dominál, mint az öröm, a vigaság, az újjászületett vitalitás jelképe. Aztán következik június végén a *Kronenfest*, a közösségi érintkezés csúcspontja, a maga rituális megjelenítésével, ami alkalmat ad arra, hogy új házassági kapcsolatok jöjjenek létre, majd a mulatságok sorozata véget ér az advent eljövételével, amikor kihirdetik a karácsony előtti böjtöt.

A keresztény naptár megengedte a különböző, kor és társadalmi státus szerint tömörülő csoportoknak, hogy a bálók és névnapok periódusában különböző mulatságokat rendezzenek, de ugyanakkor voltak különféle tiltott tevékenységek és gesztusok. A büntetéseket szépen nyomon lehet követni a szomszédság, a Bruderschaft és a Scwestersaft tevékenységében, hiszen ezeket pontosan lejegyezték, és a szomszédságladájában mai napig megőrizték a kéziratokat, de ugyanazt megerősítették az interjúalanyok is.

Az utólag, viszonylag későn (a 19. században) meghonosodott szokások, mint például az advent, a karácsony előtti böjti időszak első napja, vagy a *Blasi*, a gyermekek ünnepe, amely nevét a gyermekek őrzőszentjéről, Szent Balázsról kapta, nem maradnak említés nélkül beszélgetőtársaink diskurzusában. Ugyancsak később, a 19. század során alakulnak meg a házasság asszonyok társaságai, az úgynevezett *Frauenverein*, a felekezeti oktatási rendszer ha-

³ A beszélgetőtárs Anna Dootz, 69 éves, Szászfehéregyháza, 81. sz. (Terepmunka, 1991.)

tására, amelynek köszönhetően az iskola és az egyház pedagógiai szerepe hangsúlyosabbá válik a falusi szász közösségekben.

Másfelől az életciklus azon szokásai közül, amelyek erőteljes rituális töltettel rendelkeznek, kiemelkedik a lakodalom, ugyanazokkal az átmeneti rítusokkal, mint a románoknál és a magyaroknál, melyek felismerhető kommunikációs időpontok, céljuk közelebb hozni egymáshoz a leendő rokonságot. A fehéregyházi szász nők affektív emlékezetében még él azoknak a szerelmi ajándékoknak az emléke, amelyeket egymás között cseréltek a jövőbeli házastársak.

Ez az egymáshoz közeledés már a gyermek életének első éveiben elkezdődött, amikor olyan erotikus szimbolikával bíró gesztusokra került sor, mint a karácsony és *Fasching* környéki fonókban felajánlott orsó vagy guzsaly. Sara Fernolend emlékszik arra, hogy

karácsony harmadnapján a legények mentek a lányokhoz, és vittek nekik guzsalyt. [...] Bejöttek a legények a házba, a tisztaszobába, leültek az asztalhoz, mi meg süteménnyel kínáltuk őket. [...] Az orsót a legények hozták a lányoknak „Fosnicht” alkalmával. (Fulgaz coord. 2008: 126–127.)⁴

Ezek a karácsony és *Fasching* időszakához kapcsolódó szimbolikus tárgyak, amelyeket a legények adtak a lányoknak, az első ajándékok, amelyek megnyitják az utat olyan kölcsönös gesztusok előtt, amelyek közelebb hozzák egymáshoz a fiatalokat, egészen az házasság pillanatáig, és amelyek rituális értékkel bíró nonverbális közvetítő eszközök.

Az asszociálás általi rokoni kötelek (keresztszülők, keresztgyermek) az 1990-es évekig voltak gyakorlatban, amikor is a hagyomány szerint kötelező volt a kapcsolat fenntartása a szellemi szülők és a fiatal házasság között, sőt akár házasság előtt, már az első évektől kezdve.

Az év folyamán végigvezethető szokásciklus befejezése, majd újrakezdése tükrözi a hagyományos mentalitás azon képességét, hogy tagolja a naptári évet, összeegyeztetve azt egy rituális, a transzcendenciának megfelelő idővel, és olyan pragmatikus elvárásokkal, mint a közösség biológiai fenntartása, vagy egy tradicionális, időjárás szempontjából oly kiszolgáltatott agrárgazdaság által meghatározott források „biztosítása”.

Mindennek megfelelően egy olyan előrelátható és erősen ritualizált viselkedésmóddal rendelkező társadalom körvonalazódik, amely fennmaradt a 20. század végéig.

Olyan emlékeket mutattunk be az előbbiekből, amelyeket a fehéregyházi szászok emlékezete őrzött meg, arról tévén bizonyosságot, hogy létezik egy erőteljes identitás, amely hagyományos formákban nyilvánult meg anélkül, hogy a mélystruktúra megváltozott volna, habár nem tudjuk nem észrevenni, hogy formai szempontból akadnak mai változások, de úgy, hogy a jelölő kifejezési mechanizmusa még mindig működőképes.

A feltérképezett szokások nagy részében a látványosság funkciója egyre dominánsabb lesz, ami természetes dolognak tekinthető azon körülmények között, hogy a helyi közösségek egyre nagyobb mértékben érintkeztek a modern világgal.

Abban a pillanatban, amikor 1989 után megnyíltak Románia határai, a Németországba való migráció a közösség felbomlását hozta magával, valamint azt, hogy lehetetlenné vált azoknak a közösségi kohéziós kódoknak a betartása, amelyek annyira jellemzőek voltak az erdélyi szászokra.

Fordította Ilyés Sándor

4 A beszélgetőtárs Sara Fernolend, 76 éves, Szászfehéregyháza, 161. sz. (Terepmunka, 2005.)

SZAKIRODALOM

- Antoni, Erhard
1969 Der Johanniskronenbrauch. *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* 12. (2)
- Bielz, Julius
1956 *Die Volkstracht der Siebenbürger Sachsen*. Staatsverlag für Kunst und Literatur, Bukarest.
- Fulga, Ligia (coord.)
2008 *Sașii despre ei înșiși. Siebenbürgen Sachen über sich selbst*. Editura Transilvania Expres, Brașov.
- Göllner, Carl
1987 *Im Kreislauf des Jahres. Historisches Brauchtum der Siebenbürger Sachsen*. Kriterion Verlag, Bukarest.
- Haegen, Herman Van der – Niedermaier, Paul (hrsg.)
1997 *Weisskirch. Ein siebenbürgisches Dorf im Griff der Zeit, Zur Siedlungsgeschichte Rumäniens*. (Acta Geographica Lovanensia, 36.) Geografisch Institut Katholieke Universiteit Leuven, Institut de Géographie, Université Catholique de Louvain.
- Mihailescu, Vintilă (coord.)
2003 *Vecini și vecinătăți în Transilvania*. Editura Paideia, București.
- Müller, Simon
é. n. *Kirchliche Sitte in Deutschweißkirc*. Aus dem Nachlass Simon Müllers hg. von Octavian Nicolae. Mit einem Nachwort von Michael Markel. [s.l.]
- Pozsony, Ferenc
1999 *Festbräuche der Siebenbürger Sachsen*. Editura Pro-Print, Miercurea-Ciuc.
- Schubert, Hans-Achim
1980 *Nachbarschaft und Modernisierung, Eine historische Soziologie traditionaler Lokalgruppen am Beispiel Siebenbürgens*. Böhlau, Köln–Wien.
- Treiber-Netoliczka, Luise
1968 *Die Trachtenlandschaften der Siebenbürger Sachsen*. N. G. Elwert Verlag, Marburg.
- Wagner, Michael
2003 *Das Leben auf dem Dorfe. Aufzeichnungen eines siebenbürgisch-sächsischen Bauern*. Hora Verlag, Sibiu.

MEMORIA COLECTIVĂ ȘI TIMPUL RITUAL LA SAȘII DIN VISCRI (JUD. BRAȘOV)

Autorul analizează modul de viață a comunității sașilor din Viscri în urma cercetărilor de teren din anul 1991 și revenind în 2005 și constată că memoria lor colectivă evidențiază un timp ritual și ceremonial care se suprapune timpului calendaristic. Există o ritmicitate a acestor manifestări care sunt subordonate celor două evenimente din timpul anului, Paștele și Crăciunul. Ritualurile subsecvente care se desfășoară înainte și după aceste mari sărbători din an, cadentează timpul și explică atitudini și gesturi care indică restricții și norme respectate de întreaga comunitate (în perioada de Post) dar și o serie de momente de socializare, de integrare graduală în viața comunității tradiționale (în perioada de Dulce).

COLLECTIVE MEMORY AND RITUAL TIME WITH THE SAXONS OF VISCRI (BRAȘOV COUNTY)

The author explores the way of life of the Viscri Saxon community resulting from the field researches in 1991 and continued in 2005. She found that their collective memory highlights a ritual and ceremonial time that overlaps the calendar time. There is a recurrence of these events which are subordinated to those two holidays of the year, Easter and Christmas. The subsequent rituals taking place before

and after these great holidays of the year, give rhythm to the time and explain attitudes and gestures that indicate restrictions and rules respected by the whole community (in the Fasting period) as well as a series of socializing moments, of gradual integration into the life of the traditional community (during the non-fasting period).

KÉPEK

1. Házsor a Fő utcán. A szászfehéregyházi „Gässchen” szomszédság (2005)

2. Szomszédságláda 1926-ból (2005)

3–5. A szászfehéregyházi szomszédságok archívumából, jelvény 1879-ből, jegyzőkönyvek bejegyzései (1764, 1915) (2005)

6. Táncoló pár a szászfehéregyházi Kronenfesten, a két világháború között (Emil Fischer felvétele)

7. A szászfehéregyházi Kronenfest a két világháború között (Emil Fischer felvétele)

8–9. 19. századi orsók mint szerelmi ajándékok, melyeket a legények ajándékoztak a lányoknak „Fosnicht” alkalmával (2005)